

5.7 TEMA: Risikosamfundet er over os

I dette kapitel introduceres nogle af de nye temaer, der i løbet af de sidste 10-15 år er kommet på den samfundsvidenskabelige dagsorden under påvirkning af miljøproblematikken. Til forskel fra rapportens mere konkrete redegørelser er der altså tale om en mere generel præsentation og diskussion af et sociologisk perspektiv på miljøet. Hensigten hermed er at give et indtryk af nogle af de måder, hvorpå sociologien i dag kan bidrage til indsatsen for at løse de problemer, miljøbelastningerne stiller samfundet over for.

Udgangspunktet bliver taget i den sociologiske tese, at vi nu lever i et *Risikosamfund*. Denne tese hævder, at håndtering af forskellige former for risici får en central betydning for den samfundsmæssige udvikling. I det følgende er det derfor ikke de miljømæssige belastninger i konkrete sektorer der beskrives, men snarere nogle generelle træk i samfundets udvikling, der sættes i relation til de udfordringer miljøbelastninger og risikohåndtering stiller moderne samfund overfor.

Efter introduktionen beskrives, hvad der menes med begrebet *Risikosamfund*, og der redegøres for nogle almene træk ved nutidige samfund, der er en forudsætning for at forstå, hvorfor spørgsmål om risiko er langt mere kontroversielle i dag end tidligere. Vi redegør for, hvad det betyder, når nogle sociologer kan finde på at sige at risici 'konstrueres socialt', og for hvordan forskellige mennesker opfatter risiko og farer forskelligt afhængigt af deres øvrige livsbetingelser. Afslutningsvis ses på hvordan konflikter mellem eksperter og lægfolk kan forstås sociologisk.

Fra miljøproblemer til risikosociologi

Naturvidenskaben har i mange år medvirket til at kortlægge, hvilke konsekvenser samfundets aktiviteter har for menneskers sundhed og det omgivende miljø. Samtidig har der blandt politikere og borgere været en forventning til, at videnskaben skulle kunne skabe den viden, som var nødvendig for at kunne løse eller minimere de problemer, samfundet skaber. Det har imidlertid vist sig vanskeligt at omsætte videnskabelig viden om miljøbelastning til endegyldige løsninger. Dels fordi mange af problemerne har vist sig at være mere komplekse og globale end tidligere antaget, og fordi der kommer nye til hurtigere end robust viden kan etableres. Dels fordi samfundet reagerer trægt på ny viden om miljøbelastninger. Problemet er således tofoldigt: (1) Tilstrækkelig viden kan først tidligst dannes når problemerne allerede er opstået, - ja, ofte erkendes behovet for viden først i lyset af givne problemer, og (2) selv om det påvises at visse aktiviteter er skadelige for miljø eller mennesker, er det langt fra givet at samfundet kan eller vil afvikle disse aktiviteter, da der også må tilgodeses andre behov end hensynet til miljøet.

Disse problemstillinger har bevirket en stigende interesse for indsigter i hvordan samspillet mellem miljø og samfund fungerer, men også, og måske navnlig, hvilke barrierer og potentialer *samfundet i sig selv* indeholder for en miljømæssigt mere forsvarlig udvikling. Derfor er *samfundsvidenskaberne* i stigende omfang blevet involveret i miljøforskningen. F.eks. har DMU gjort miljøsociologi til et særligt indsatsområde.

Det ville være ideelt, hvis videnskaberne kunne levere pålidelig og værdifri viden, der kunne understøtte demokratiske beslutninger af politisk og værdimæssig karakter. Handling i forhold til miljøproblemerne forudsætter altid såvel viden som politisk og etisk stillingtagen. Men når vores viden er ufuldkommen, bliver selve beslutningsgrundlaget også i højere grad åbent for tolkninger og vurderinger, som uvægerligt vil være præget af aktørernes synsmåder og værdier. Derfor er det i stigende omfang nødvendigt og ønskeligt at andre end kun eksperterne involveres i løsningen af miljøproblemerne.

Det har udløst spørgsmål til samfundsvidenskaberne om, hvordan man kan etablere en mere effektiv 'risikokommunikation', altså hvordan eksperterne bedre kan formidle, hvad de ved og ikke ved til borgere og politikere, så disse enkeltvis og i fællesskab kan træffe hensigtsmæssige beslutninger om, hvordan problemerne skal løses. I praksis har dette behov også givet sig udtryk i forsøg med borgerinddragelse. Et eksempel herpå er Teknologirådets konsensuskonferencer, hvor lægfolk lytter til eksperter i en bestemt sag – f.eks. om genmodificeret mad – for efterfølgende at skulle diskutere sig frem til en indstilling til politikerne. Det afspejler en voksende forståelse af, at andre end eksperter har relevant viden og kompetence at bidrage med, når det gælder om at løse miljøproblemer på demokratisk vis. Bygges der videre på den forståelse, handler det altså ikke blot om bedre formidling, men om betingelser for dialog mellem eksperter, beslutningstagere og borgere, der gør det muligt for 'almindelige mennesker' at tage et aktivt ansvar også for det fælles miljø.

Parallelt hermed har samfundsvidenskaberne også af 'egen drift' givet sig i kast med miljøproblematikken og dens betydning for samfundet. En stigende erkendelse af belastningerne af miljøet har nemlig i sig selv udløst en samfundsmæssig dynamik, der bør undersøges af samfundsvidenskaberne. Eksemplerne herpå er talrige. F.eks. har miljøbevægelserne udviklet nye politiske handlemåder og aktionsformer til at sætte deres synspunkter igennem, som reaktion på hvad de betragter som traditionelle politiske institutioners træghed i forhold til miljøproblemer. Forbrugsmønstrene har delvist forandret sig i kølvandet på den økologiske bølge. Forskellige risici mod sundhed og sikkerhed har udløst nye krav til samfundets institutioner i bred forstand, og der er opstået samfundsmæssige konflikter som f.eks. protester mod genmanipulerede fødevarer og foderstoffer. Dette er alt sammen emner som har deres udspring i samspillet mellem natur og samfund, og som har samfundsvidenskabernes beva- genhed. Som helhed kan man tale om, at miljøproblematikken har sat gang i forsøg på en 'økologisk modernisering' (Hajer 1995). Dvs. en forandringsproces i samfundet, hvor udfordringen med at løse miljøproblemer opfattes som 'motoren' der driver vores samfund fremad gennem teknologiske forandringer, institutionelle omlægninger og kulturel fornyelse. En gren indenfor samfundsforskningen er i dag i færd med at undersøge, hvilke forestillinger og forandringer, som denne proces reelt har ført med sig. På den baggrund – men også på baggrund af samfundsvidenskabens generelle viden om samfundsudviklingen – kan det føre til nye kritiske, såvel som konstruktive bidrag til kvalificering af den videre proces.

Boks 5.7.1 Risiko og tid

Risici har en lidt underlig 'virkelighedsstatus'; de er både virkelige og uvirkelige. Virkelige fordi de (oftest) handler om noget der reelt kan gå galt, uvirkelige fordi det endnu ikke er sket. Vi kender ikke fremtiden (i detaljer) og når vi taler om at noget er risikabelt, mener vi, at noget *kan* gå galt, altså uønskede hændelser som f.eks. forurening kan indtræde. På den ene side ved vi altså ikke, hvad der vil ske i fremtiden, men på den anden side kan vi være ret sikre på, at *hvad* der sker, afhænger af hvad vi foretager os i nutiden. Man kan altså sige, at vi forestiller os hændelser i en fremtiden, som vi prøver at foregribe. Vi er altså nødt til at træffe beslutninger under mere eller mindre ufuldstændig viden. Derfor udgør risici et problem for samfundet, uanset om skader indtræder eller ej.

Boks 5.7.2 Tre risiko koncepter

Tre risiko-koncepter:

Man kan skelne mellem mindst tre forskellige måder at forstå risiko på, baseret på enten en objektiv, en subjektiv eller en sociologisk tilgang (Renn 1992).

1 Objektiv risikoforståelse

I den objektive forståelse er risiko et veldefineret begreb:

Risiko = sandsynligheden for en skade x skadens omfang

Ifølge denne forståelse er det egenskaber ved vores omverden, som vi kan udforske, der er afgørende for hvad der er farligt – og hvor farligt det er. Sandsynlighed og konsekvenser af en uønsket hændelse bestemmes ved hjælp af objektive metoder. I det omfang man har pålidelig viden om sandsynligheder og konsekvenser er det muligt at afveje forskellige risici mod hinanden i en *risk/benefit-analyse*. Man kan altså objektivt afveje forskellige risici mod hinanden, f.eks. sammenligne hvor farligt det er at tilbagelægge en km på cykel, i bil eller med flyvemaskine. Sådanne objektive risikoanalyser er i praktiske sammenhænge ofte komplicerede og udføres af eksperter.

2 Subjektiv risikoforståelse

Den psykologiske risikoforståelse prøver at forstå risiko *subjektivt*. Det drejer sig ikke kun om de objektive risici 'ude i verden', men hvordan det enkelte menneske opfatter nogle ting som mere farlige end andre, den såkaldte '*risiko-perception*'.

Forskningen i risiko-perception har vist, at menneskers vurdering af risiko afhænger af mange faktorer, som ikke umiddelbart er forbundet med de objektive risici. Nedenstående par af mindsket hhv. øget risikooplevelse viser nogle af de faktorer, der har betydning for hvordan risici opfattes og vurderes.

Mindsket risikooplevelse når fænomener er:	Øget risikooplevelse når fænomener er:	Afgørende faktorer for risikooplevelse
Velkendte	Ukendte	Er det noget man har erfaring med?
Synlige	Usynlige	Kan man selv sansse farerne?
Frivillige	Ufrivillige	Vælger man selv at indgå en risiko?
Kontrollerbare	Ikke kontrollerbare	Kan man sige fra sidenhen?
Retfærdige	Uretfærdige	Rammer skader retfærdigt? (Dvs. rammes uskyldige?)
Kroniske/komplekse/forsinkede	Katastrofale/umiddelbare	Hvor direkte, hurtigt, afgrænset og voldsomt indtræder skader?
Dødelige	Ikke dødelige	Koster det menneskeliv?
'Naturlige'	'Menneskeskabte'	Er der ansvarlige?

På trods af disse kendetegn ved den subjektive risikooplevelse er det en udbredt opfattelse, at hvis blot 'almindelige' mennesker vidste mere, altså havde større indsigt i de objektive risici, ville de forholde sig mere rationelt til de risici, der omgiver dem. Det har dog vist sig ikke altid at holde stik. F.eks. er det vist at skandinaver generelt ved mere om genteknologi end sydeuropærer, men alligevel er mere tilbøjeligt til at afvise teknologien, selv når eksperterne ikke kan påvise nogen risiko derved (Durant *et. al.* 1998). Man har derfor søgt efter modeller og forklaringer, der kunne levere en mere integreret forståelse af forholdet mellem eksperternes 'objektive' og lægfolks 'subjektive' eller 'irrationelle' risikoforståelse. En forklaring er, at risikohåndtering altid indgår i en social sammenhæng.

3 Sociologisk/kulturteoretisk risikoforståelse

Den sociologiske risikoforståelse fokuserer på, at risiko må forstås i en *social og kulturel sammenhæng*. Det handler for det første om, at menneskers vurdering af risiko hænger sammen med deres øvrige livsbetingelser. For det andet handler det om at der ofte er visse værdier indbygget i eksperternes objektive metoder og vurderinger af risiko. Disse værdier kan enten være sammenfaldende med eller forskellige fra lægfolks værdier. For det tredje handler det om, at konflikter omkring risiko i moderne samfund altid indgår i en bredere sammenhæng, hvor samfundets forskellige institutioner gensidigt påvirker hinanden, når risici skal håndteres. Man taler på engelsk om en '*social amplification of risk*', altså at opfattelser og fortolkninger af forskellige tings farlighed enten forstærkes eller forringes når de kommunikeres og håndteres i samfundet. (Kasperson 1992, Kasperson et. al. 1988). Det kan have konsekvenser i både positiv og negativ henseende. Det væsentlige er, at håndteringen ikke blot handler om de objektive farer og subjektive oplevelser, men også om tillid til institutioner, fordeling af goder og problemer, politisering af forskning osv.

Dette kapitel vil primært beskæftige sig med den sociologiske forståelse af risiko. Det betyder ikke at de foregående risikoforståelser betragtes som ringere eller irrelevante. En indgående forståelse af risiko forudsætter alle tre dimensioner.

Risikosamfundet

Risikotematikken kom for alvor på den samfundsvidenskabelige dagsorden med den tyske sociolog Ulrich Beck's bog *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet* (original 1986, dansk udg. 1997). Her blev begrebet *Risikosamfund* introduceret som en ny 'samfundstype' på linie med f.eks. begreberne 'videnssamfund' eller 'fritidssamfund'. Begrebet *Risikosamfund* antyder ikke nødvendigvis, at samfundet generelt er blevet farligere at leve i end tidligere, men snarere at opmærksomheden på og håndteringen af forskellige risici på afgørende vis præger både folks dagligdag og samfundsudviklingen generelt. Det er dog en anden type risici, vi står overfor i dag end tidligere, idet de er samfundsskabte og i visse tilfælde uoprettelige. Hvor man tidligere måtte frygte f.eks. naturkatastrofer, hungersnød og sygdomme, som vi i dag let kan kurere, handler det i dag om f.eks. gift i grundvandet, globale klimaforandringer og andre problemer, vores civilisation selv har frembragt. Mange af disse risici er endvidere globale i deres karakter. De er ikke altid bundet til de lokaliteter, der får gevinsten af f.eks. en forurenende produktion. Man risikerer derfor i højere grad end tidligere at bliver offer for andres uansvarlighed. Et klassisk eksempel herpå er ulykken på Tjernoby1, der fik konsekvenser (i hvert fald politiske og økonomiske) over hele Vesteuropa.

Nye fordelingsproblemer

Det er ikke kun af hensyn til miljøet, at vi ikke kan fortsætte som hidtil; også samfundets evne til at hænge sammen er truet i risikosamfundet. En af Becks grundlæggende pointer er, at moderne samfund har skabt så mange miljøproblemer, at disse begynder at være styrende for den samfundsmæssige dynamik. Tidligere drejede sociale konflikter sig hovedsageligt om fordelingen af *goder* og velfærd. Indtil slutningen af 60'erne bekymrede samfundet sig generelt ikke synderligt om forurening, hvis bare der var økonomisk vækst og goderne blev fordelt retfærdigt. Bivirkningerne ved industrisamfundets produktion var ikke større end, at de kunne ignoreres af efterkrigstidens vækst-optimisme. 'Naturen' var noget der skulle kontrolleres og udnyttes, ikke beskyttes. Nu er miljøproblemerne imidlertid blevet fremtrædende på den offentlige dagsorden, og mange konflikter drejer sig om at undgå *onder* som forurening, genmanipulerede fødevarer, globale klimaforandringer osv. Natur og mennesker må nu beskyttes mod samfundets aktiviteter, og de privilegerede er ikke længere de der har (goder), men de der ikke har (risici).

Beck hævder altså, at fremskridtets pris måske ikke længere står mål med gevinsterne, at der ikke længere er en entydig sammenhæng mellem vækst og velfærd. Frembringelsen af goder

producerer systematisk risici – og disse overskygger måske efterhånden goderne. Han taler således om et "bivirkningens regime" (Beck 1993; 13). Det betyder, at forsøgene på at kontrollere uønskede effekter af den hidtidige samfundsudvikling måske overskygger de positive visioner for fremtiden.

Eksperternes tab af autoritet

Ny teknologi har altid påvirket samfundets udvikling og menneskers livsbetingelser. Det er imidlertid ukontroversielt så længe der er en grundlæggende samfundsmæssig konsensus om, at teknologisk forandring er lig med fremskridt. Sådan har det været i mange år i den vestlige verden, men meget tyder på, at dette forhold forandrer sig i risikosamfundet. Ikke alle teknologiske landvindinger viser sig at være et fremskridt. Derfor er den almindelige befolknings tillid til 'repræsentanterne' for den teknologiske udvikling, *eksperterne*, blevet forandret.

Man kan først på et sent tidspunkt overskue alle konsekvenserne af de teknologier, der er blevet 'sluppet løs' i samfundet og naturen. Det hænger sammen med at mere og mere af vores viden først kan gøres pålidelig, når det er 'for sent', dvs. efter beslutningerne om f.eks. at tillade tilsætningsstoffer eller frisætte genetisk modificerede organismer er truffet. Laboratorieviden kan ikke i detaljer gennemskue hvad der sker, når man slipper ting løs i naturens kredsløb.

Politisk set har den usikre viden i forbindelse med risici ført til indførelse af *forsigtighedsprincippet*. Det betyder, at myndighederne kan handle med indgreb og forbud uden at have et solidt datagrundlag, men allerede ved en sandsynlighed for forurening eller anden påvirkning af miljø og sundhed. Forsigtighedsprincippet bygger så langt som det er muligt på en naturvidenskabelig vurdering af risici, men den endelige udlægning af, hvor forsigtig man vil være, vil grundlæggende bero på en politisk afgørelse. Politiske risikovurderinger og afgørelser kan påvirkes, og de debatteres derfor også ofte i massemedierne. Eksperterne kommer her ofte i krydsild, enten for at underbetone eller overdrive risici, og derved for at påvirke den politiske beslutningsproces i en retning som f.eks. erhvervs- eller miljøorganisationer er uenige i. Et centralt tema i forbindelse med risici er den samtidige mistillid og tillid til eksperterne. På den ene side bliver de ikke længere troet, blot fordi de er eksperter. Men på den anden side er vi som aldrig før afhængige af eksperter. (Giddens 1994; s. 187).

Når massemedierne er så optagede af at dække risiko-spørgsmål kan det også have at gøre med, at mange af problemerne er rykket 'tættere på' folks hverdag. I dag kan de ting, vi omgiver os med i hverdagen, pludseligt vise sig at være farlige. Som f.eks. når der er kemikalier i vores tøj eller gift i fødevarerne. Derfor bliver det vigtigt for den enkeltes dagligdag, hvad eksperterne strides om.

Samtidig gør den videnskabelige videns stadig større specialisering det vanskeligt at danne et samlet billede af den overordnede 'risiko-profil' for moderne mennesker. Der findes ikke et integreret videnskabeligt perspektiv, der kan forholde sig til så forskellige påvirkninger som luftforurening, tilsætningsstoffer, boligkvalitet, støj på arbejdspladsen og alle de andre påvirkninger mennesker og natur er udsat for. Det ligger i videnskabens 'natur', at den er specialiseret indenfor områder, der er 'udforskningsbare' gennem bestemte teorier og paradigmer. Da forskerne skal kæmpe om de midler, der er til rådighed, forsøger alle at gøre deres områder interessante for politikere og offentligheden – måske af og til på bekostning af et samlet perspektiv, der gør det muligt at prioritere samfundets ressourcer. Der er på den måde en parallel tendens til en 'politisering af videnskaben' – man vælger forskningsemner der har politisk bevågenhed – og en 'videnskabliggørelse af politikken' – politiske valg legitimeres i stigende omfang med henvisning til videnskabelig viden (Weingart 1997).

Det sætter borgerne og samfundet i et dilemma. Man kan nemlig ikke give afkald på den videnskabelige ekspertise i forhold til de risici, der omgiver os. Mange af de problemer vi står overfor er ikke umiddelbart tilgængelige for vores sanser, og vores dagligdags-erfaringer kan ikke vurdere hvilke potentielle risici, der er alvorlige og hvilke der kan negligeres. Hvis vi vil danne os et overblik over forhold som forurening af grundvandet, drivhuseffekt, nedbrydning af ozonlaget, sundhedsskadelige stoffer i fødevarer osv., er vi afhængige af videnskabelige teorier og metoder for overhovedet at kunne identificere mange af disse problemer. På den måde er samfundet afhængig af eksperter, som borgerne ikke længere har fuld tillid til kan løse problemerne (Wynne 1996). Derfor bliver miljøproblemer og de deraf afledte sundhedsrisici også en udfordring for samfundets demokratiske institutioner. Politikens og etikens genkomst

Den vigende tillid til eksperter har udløst en 'politisering' af områder, der tidligere blev betragtet som uproblematisk for eksperter at undersøge og regulere. Når eksperter ikke længere kan give entydige svar på, hvad der er farligt og hvad der er ufarligt – når naturen så at sige ikke selv sætter grænseværdier – bliver det et kollektivt anliggende, hvilke risici og farer et samfund skal acceptere. Derved bliver vurdering og håndtering af risici også et politisk anliggende.

Det har vist sig, at der sjældent er enighed i samfundet og offentligheden om *acceptanskriterier* for forskellige risici – særligt når forskellige goder skal afvejes i forhold til hinanden. Der opstår derfor konflikter mellem forskellige interesser og værdier. Disse konflikter kan ikke løses alene ved hjælp af videnskab og ekspertkompetence, fordi de i sidste ende handler om spørgsmålet om, *hvordan vi vil leve*, altså hvilke værdier der skal være styrende for samfundets udvikling (Beck 1986; 37). Det betyder, at når eksperterne ikke længere kan levere entydige løsninger, når disse ikke nyder bred anerkendelse eller koster 'for meget', breder problemerne sig også til et etisk og et politisk niveau. Det er formodentligt medvirkende til at spørgsmål om etik for alvor er kommet på den offentlige dagsorden i løbet af 90'erne – og sikkert vil præge dagsordenen fremover. Det betyder også, at der ofte 'går politik i miljøet', hvor politikere, eksperter og borgere skal blive enige.

Blandt andet på den baggrund har ideen om, at de risici vi er omgivet af, må forstås som *sociale konstruktioner* vundet stor udbredelse i samfundsvidenskaberne som alternativ/supplement til den naturvidenskabeligt baserede risikoforskning.

Risiko som social konstruktion

En vigtig kontrovers i diskussionerne om risikosamfundet er, hvorvidt de risici, samfundet i dag er præget/truet af, skal opfattes som objektive farer eller som sociale konstruktioner. At opfatte risici som objektive problemer eller farer i vores omverden, problemer der truer os uanset om vi erkender dem eller ej, synes indlysende. Vi bliver syge af sundhedsskadelige fødevarer, hvad enten vi ved, om de indeholder sundhedsskadelige stoffer eller ej. Imidlertid kan det til tider være en fordel at opfatte risici som *sociale konstruktioner*, når man vil forstå, hvorfor samfundet reagerer, som det gør, i forhold til de risici vi oplever i dag. At noget er *social konstrueret* betyder ikke, at det ikke findes, at det blot er en kollektiv illusion. Det betyder, at vi kun har adgang til at erkende verden gennem symbolske og kulturelle 'filtre' – lidt ligesom de filtre man kan sætte på en kameralinse. Disse filtre er med til at præge vores opfattelse af verden omkring os på en måde som vi ikke kan 'gå bagom'. Vi kan så at sige ikke se verden 'uden filter'. Til tider er det lettere at forstå den sociale dynamik forskellige farer udløser med udgangspunkt i sådanne sociale konstruktioner end med henvisning til naturens tilstand. For at blive i analogien med kameralinsen betyder det, at for samfundsforskeren bliver filteret ligeså vigtigt at forstå, som det linsen rettes imod (naturen), når man vil forstå den samfundsmæssige dynamik i risikohåndtering.

Når vi som lægfolk iagttager, tænker og taler sammen om miljøproblemer, benytter vi måder at opfatte, begrebsliggøre og kommunikere på om miljø, som har rod i og er brugbar i det samfund, som vi er en del af. Videnskaben har en væsentlig rolle for udviklingen af dette tolkningsberedskab. Men heller ikke videnskaben har direkte adgang til at erkende og beskrive miljøet 'som det er', kun som det lader sig beskrive ved hjælp af de teorier og metoder, der er til rådighed. Videnskaben er som sådan en social institution. De forskellige discipliners indsigter er også præget af mange andre forhold end deres genstandsområde angiver. Ja, selv deres genstandsområder er en konstruktion i den forstand, at det ikke er naturen, der afgør hvad der er f.eks. kemi og hvad der er biologi, medicin osv. Alligevel forløber forskningen mere eller mindre stabilt inden for disse afgrænsninger. Naturligvis udsættes vores billeder af naturen for sanseindtryk fra vores omverden, når vi iagttager og handler i verden. Der er imidlertid ingen garanti for, at videnskaben registrerer alt hvad der kan være relevant for menneskers sikkerhed og sundhed – hverken når observationerne kontrolleres i et laboratorium, eller må ske 'ude i naturen'.

For at kunne beskrive noget (f.eks. hvordan tilsætningsstoffer påvirker mennesker) på en forståelig måde, er vi nødt til at reducere naturens kompleksitet. Man må altid vælge at beskrive *noget* frem for noget andet. Beskrivelser af miljø, risici - og for så vidt stort set alt i denne verden, indebærer altså nogle valg, der bygger på mere eller mindre eksplicite kriterier for, hvad der er relevant. Disse kriterier kommer ikke fra naturen selv, men fra samfundet. Men de er ikke nødvendigvis de samme for alle mennesker og alle dele af samfundet. De kan 'konstrueres' forskelligt alt efter hvilke interesser, der er på spil i en given sag.

Når man taler om f.eks. tilsætningsstoffer kan disse kriterier i sig selv, også blandt eksperter, være omstridte. Men selv hvis eksperterne stort set er enige om, hvordan naturens tilstand er, skal deres beskrivelser 'konkurrere' med andre beskrivelser og problemstillinger for at være relevante for alle de, som ikke er eksperter.

Socialkonstruktivismen siger i kort form, at for at tilstande i miljøet skal være et 'miljøproblem', må det været et problem *for nogen*. Naturen kan være nok så 'syg' – hvis det ikke opfattes og problematiseres i samfundet er det ikke et samfundsmæssigt problem og der sker følgelig ingenting. Det centrale i det socialkonstruktivistiske perspektiv er derfor, hvordan mennesker og samfund reagerer på *forestillinger* om tilstande i naturen – og hvordan *forskellige* beskrivelser bliver betragtet som enten overdrevne, ansvarsløse, velunderbyggede, tillidsvækkende e. lign. Socialkonstruktivismen tager udgangspunkt netop i spørgsmålet om, hvordan sådanne forestillinger dannes, konstrueres, i en social sammenhæng som aldrig er neutral eller objektiv, men naturligvis godt kan være saglig og veldokumenteret, og altid kan analyseres i forhold til interesser, motiver og vurderingskriterier.

Disse problematiseringsmekanismer, altså hvad vi udnævner til at være et problem, er ikke objektive i videnskabelig forstand. De præges af interesser og værdier. Et eksempel herpå er, at blot et enkelt tilfælde af salmonella-forgiftning udløser stor mediebevågenhed og offentlig bekymring, mens det går mere eller mindre ubemærket hen, at der årligt dræbes 500 danskere i trafikken og kvæstes endnu flere. Hvis man vil forstå sådanne 'mærkværdigheder' er det ikke nok at se på de objektive risici forbundet med hhv. at spise æg og bevæge sig på vejene. Det er nødvendigt at beskæftige sig med hvilken mening mennesker tillægger hhv. madforgiftning og færdselsulykker – og hvilke forestillinger de har om at blive ramt af de respektive ulykker.

Risiko-kulturer

Når man siger, at forskellige mennesker betragter forskellige ting som farlige, er det ikke blot en banal konstatering af, at ingen mennesker er helt ens. Det handler snarere om, at ens øvrige livsomstændigheder påvirker, hvordan man opfatter forskellige ting i sine omgivelser, herunder risiko og miljøproblemer.

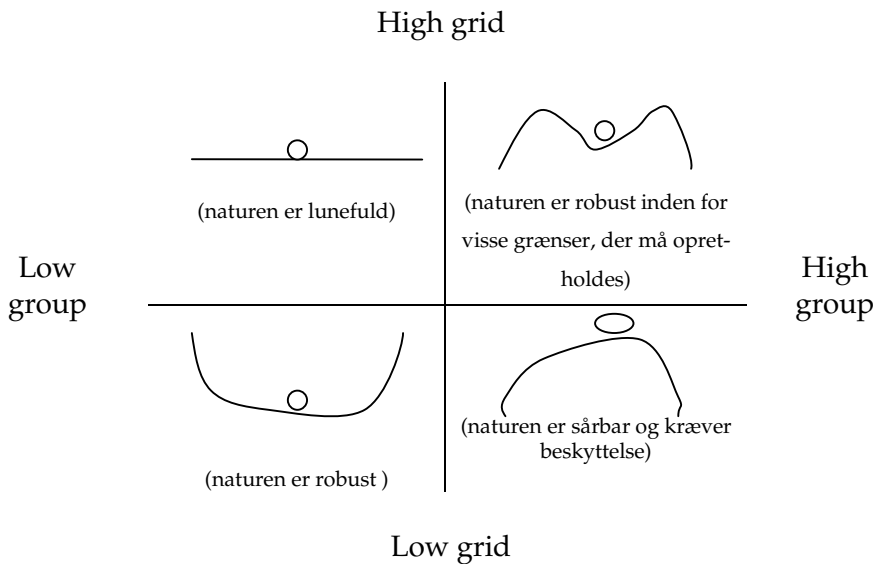
En af de samfundsforskere, der har beskæftiget sig mest systematisk med, hvordan forskellige mennesker opfatter forskellige ting i deres omverden som farlige, er den britiske antropolog Mary Douglas (f.eks. 1992). Douglas mener, at det er vores *kultur* der farver vores opfattelse af omverdenen og dermed også hvilke ting, der er farlige, og hvilke der kan ignoreres. Kulturen på sin side er farvet af de sociale relationer, der hersker i et givet samfund. I en simpel version kan Douglas samfundsanalyse sammenfattes langs to dimensioner; *Grid* og *group*. Grid angiver, hvor stærkt hierarkiet i et samfund er ('regeltæthed'), mens *group* angiver, hvor tæt de enkelte individer er knyttet til deres sociale grupper ('kollektividentitet'). Skematisk får man altså således fire kulturer eller fire 'verdenssyn'. Ideen i en sådan kulturalanalyse er, at der er en systematisk sammenhæng mellem de sociale relationer man indgår i, og hvordan ens verden ser ud. Skemaet er ment som en idealiseret typologi, der kan anskueliggøre tendenser, ikke som en udtømmende beskrivelse af mennesker. Ideen er, at når man lever i en af disse kulturer, vil man være tilbøjelig til at dele dens 'verdenssyn' og tilstræbe at netop denne kulturs livsform opretholdes som den naturlige. Individer kan dog være præget af elementer af flere kulturer, og de forskellige kulturers indflydelse kan forskydes over tid.

Kilde: Douglas 1992; 178.

Den type kulturalanalyser er bl.a. blevet anvendt på, hvordan forskellige mennesker ser på naturen, og de 'filtre' forskellige mennesker bærer på og som de forstår naturen og miljøproblemer igennem. Det giver fire forskellige grundsyn på naturens stabilitet.

Kilde: Douglas 1992; 263-64.

Disse generelle skematiseringer kan ikke bruges til at inddele alle mennesker i fire typer, hvorefter man kan forstå og forklare alle deres handlinger og holdninger. De udtrykker tendenser (i betydningen statistiske regulariteter) i grupper af holdninger, der kan ansælgiggøre, at når der tales om naturen, tænker alle mennesker ikke nødvendigvis på det samme eller på samme måde. Det kan derfor bruges til at give en fornemmelse af, hvorfor forskellige mennesker (og organisationer) reagerer forskelligt på 'de samme' oplysninger og påvirkninger. Dels vil de forskellige kulturer ikke se de samme belastninger af miljøet som problematiske, dels vil de forslag til forandring som fremkommer fra organisationer med en anden kulturel orientering forekomme mærkelige, uforståelige eller uacceptable.

Når miljøbevægelser og den agro-kemiske industri strider om hvorvidt GMO-afgrøder er 'sikre nok', er det ikke kun en strid om faktisk viden. I en sådan konflikt indgår også, at stridens parter måske har grundlæggende forskellige natursyn. Men det er ikke sikkert at sådanne forskelle fremgår eksplicit af konflikten. Derfor bliver modstanderens argumenter ikke blot forkerte, men også uforståelige eller 'mistænkelige', fordi de truer hele ens verdensbillede. På den måde tror alle, at de taler om 'det samme' problem, men taler måske i virkeligheden forbi hinanden. Hvis man f.eks. har en markedsindividualistisk indstilling, vil en stærk bureaukratisk regulering af miljøområdet opleves som et unødvendigt begrænsende indgreb i virksomhedernes råderum. Man vil f.eks. være tilbøjelig til at mene, at naturen nok skal klare sig, og der må tages hensyn til betalingsbalancen for at vi har råd til at værne om naturen. For en "egalitær miljøforkæmper" vil regulering måske opleves som et utilstrækkeligt, lidt lumpent kompromis, der mest tjener til at bevare det politisk-administrative systems magt. De regulerende myndigheder vil derimod sikkert betragte et sådant tiltag som en vellykket og veltilrettelagt intervention til fordel for miljøet.

Man kan ikke sige at de der sidder i det politisk/administrative system har et mere *sandt* kulturelt filter end forretningsmanden eller miljøforkæmperen. Ud fra den socialkonstruktivistiske synsmåde er det ikke et spørgsmål om, hvem der har ret. De forskellige aktører kan selvfølgelig forsøge at problematisere hinandens grundlag med henvisning til forandringer i miljøet. Men da der ofte er tale om ufuldstændig viden og om at selve grundlaget for at producere og fortolke viden er forskelligt, løber sådanne diskussioner typisk ind i uløselige problemer. Alle har et filter, og et sådant filter er en helhed, der skaber mening og sammenhæng i opfattelsen af verden. Forskellighederne mellem dem fastholdes desuden i høj grad ved at de får deres mening i relation til hinanden.

I den sammenhæng kan det godt være, at eksperter har en 'bedre' forståelse af hvordan miljøets tilstand er, fordi de har mulighed for at undersøge det med avancerede metoder og teorier. Men når de skal rådgive samfundet, er deres udsagn et resultat *både* af deres konkrete undersøgelser og det grundlæggende natursyn og værdigrundlag, der præger deres faglighed. Dermed kan der opstå konflikter når observationer skal fortolkes, og særligt når de skal omsættes i indgreb, hvor der er interesse-konflikter på spil. Samfundsvidenskabernes bidrag i denne sammenhæng er bl.a. at analysere, hvorfor og hvordan nogle forståelser af miljøproblemerne bliver dominerende, mens andre marginaliseres – uden at det (alene) sker med henvisning til 'naturens tilstand'

Udfordringen i et demokratisk samfund er at udvikle mekanismer, der under gensidig hensyntagen og respekt for at andre ser verden anderledes end en selv, kan håndtere de stridigheder f.eks. miljøproblemerne udløser. Som udgangspunkt herfor er det nødvendigt i det mindste at være opmærksom på, at forskellige mennesker ser forskelligt på naturen og at disse forestillinger ikke meningsfuldt kan rangordnes. Ellers er dialog meget vanskelig. Med udgangspunkt i ønsket om en demokratisk miljø-forvaltning er det derfor nødvendigt både at tage hensyn til vores viden om naturen, begrænsningerne i vores erkendelse af både natur og samfund og til at samfundet er kulturelt mangfoldigt. Det sociologiske bidrag er i den sammenhæng indsigten i, at de 'rigtige' løsninger måske ikke er de rigtige for alle de, som ikke er med til at formulere dem. Forskellige former for miljø-forvaltning har ikke blot forskellige konsekvenser for miljøet, det har også forskellige sociale konsekvenser. Derfor er der et ikke ubetydeligt konfliktpotentialer i håndteringen af miljøproblemer. Vandmiljøplanerne er et eksempel herpå.

Ekspertter og lægfolk i konflikt

I de seneste år har man set adskillige eksempler på, hvordan eksperter og 'almindelige' borgere, *lægfolk*, har været dybt uenige om, hvordan forskellige risici bør vurderes og hvilke konsekvenser det bør have. Det drejer sig f.eks. om GMO-food, som eksperter mener er ufarligt, men som der alligevel blokeres for af aktivister og som alt tyder på vil blive boykotet af forbrugerne, hvis det mærkes. Man kan også tænke på A-kraft debatten i 70'erne, hvor en folkebevægelse voksede frem på trods af, at langt de fleste eksperter på området forsøgte at forsikre befolkningen om, at der ikke var nogen nævneværdig risiko ved det. Hvis man vil forstå og foregribe sådanne konflikter, er det ikke tilstrækkeligt at etablere ekspert-viden og administrative forholdsregler. Der må også tages højde for den samfundsmæssige og sociale dynamik involveret i sådanne konflikter.

Med udgangspunkt i et socialkonstruktivistisk perspektiv på risiko og tesen om 'risikokulturer', kan man sige, at den objektive/videnskabelige tilgang, som eksperterne bruger til at vurdere forskellige risici, kun er en blandt flere måder at betragte verden på. Den har ikke nødvendigvis forrang, når lægfolk skal skabe mening og sammenhæng i deres dagligdag. Når lægfolk skal vurdere hvad der er farligt for dem ser de ikke isoleret på et eller andet fænomen. Derimod inddrages også hverdagspraktiske, etiske og samfundsmæssige vurderinger. Meget forskning tyder desuden på, at når 'almindelige' mennesker skal vurdere forskellige risici, forholder de sig ikke så meget til det *videnskabelige* indhold af de informationer de modtager, men mere reflektivt til om de institutioner, der informere dem, forekommer at være troværdige. Eksperternes viden forekommer ofte uigennemskuelig og vanskelig at forholde sig til. Derimod er vi alle i stand til at vurdere, om vi finder eksperter troværdige. I den sammenhæng inddrages mange kriterier som for en umiddelbar betragtning har meget lidt med *indholdet* af eksperters undersøgelser at gøre, nemlig om de er tilknyttet uafhængige organisationer, om de har økonomiske interesser i det der vurderes osv. Miljøbevægelser har ofte en høj troværdighed i offentlighedens øjne og deres eksperter nyder derfor større tillid end eksperter tilknyttet private virksomheder. Virksomheder har ofte større ressourcer til at gennemføre undersøgelser og risikovurderinger, men de har også en økonomisk interesse i

hvordan resultaterne falder ud. Tillids-mistillidsforholdet betyder, at det ikke er sikkert, at den videnskabelig set bedste viden får størst indflydelse, når samfundet træffer beslutninger.

Det fremstilles af og til som et problem, at lægfolk ikke har tilstrækkelig forståelse for, hvordan eksperter laver risikovurdering, men alligevel afviser resultaterne. På den måde udviser offentligheden en 'irrationalitet', som er uhensigtsmæssig for samfundet. En sådan forståelse af forholdet mellem eksperter og lægfolk er man af flere grunde ved at gøre op med. Dels har det vist sig at eksperterne ikke er neutrale. Ikke i den forstand at de nødvendigvis varetager interesser for bestemte parter, men at de har en særlig måde at se verden på, som har indflydelse på hvordan forskellige risici vurderes og rangordnes. Den objektive videnskabelige tilgang til at beskrive verden er også koblet sammen med nogle værdimæssige forestillinger. En af pointerne ved teorien om risikokulturer er netop, at den slags 'filtre' altid er der, men sjældent erkendes som bias i eksperternes tilfælde. Samtidig bevirker et stærkt fokus på eksperternes formaliserede viden, at borgernes erfaringsbaserede viden om, hvordan man gør ting, f.eks. omkring naturbevarelse – overses og i længden undergraves og går tabt (Wynne 1996).

Dels, og måske vigtigere, er de videnskabelige risikobetrægtninger med til at fastlægge, hvad der kan siges i den offentlige debat. Det tvinger folk til at formulere sig i et 'risikosprog'. Man kan f.eks. kun vanskeligt legitimt være modstander af GMO'er, hvis man ikke kan bevise eller sandsynliggøre, at de er sundhedsskadelige eller farlige for miljøet. Men de bekymringer sådanne protester udspringer af kan dreje sig om noget helt andet. F.eks. at man ikke bryder sig om, at multinationale virksomheder dominerer fødevarermarkedet. Den slags demokratiske bekymringer kan bare ikke finde plads i den offentlige debat, hvis al dialog tager udgangspunkt i et objektivi risikosprog, som kun eksperterne mestrer. Dette ses f.eks. i konflikterne i WTO, hvor kun 'sound scientific evidens' anerkendes, hvis man vil forbyde noget, ikke at man finder hormonbehandling af dyr etisk forkasteligt. På den måde bliver risikoproblemer en måde at behandle politiske 'retfærdighedsspørgsmål' på, uden at det fremgår af konflikterne (Douglas og Ney 2000; 136).

Moderne samfund er nødt til at betjene sig af eksperter, men i et demokratisk samfund er der i en vis forstand en modsætning mellem demokrati og ekspertviden. Man kan sige at ekspertise *ekskluderer*. Ikke alle kan have del eksperternes viden, der netop gør dem til eksperter. Men hvis eksperterne ikke skal regere samfundet, må det være muligt at inddrage andre hensyn, end de som 'de kloge' angiver som de rigtige. Ekspertviden kan hjælpe almindelige mennesker til at orientere sig i deres hverdag og beslutningstagere til at træffe kvalificerede beslutninger. Det sker i stigende omfang. Men ekspertise har ikke monopol på at fortælle folk, hvad de skal være bange for eller hvordan de skal leve deres liv. Man kan billedligt beskrive det som, at eksperter ikke bør opfattes som 'dommere', der skal træffe de endelige beslutninger, men snarere 'vigtige vidner', hvis oplysninger skal indgå blandt flere andre vidneudsagn i løsningen af problemer. Hvis moderne mennesker skal skabe sammenhæng og mening i deres tilværelse, må de kunne tage et aktivt ansvar for den. Derfor er der behov for refleksive institutioner hvor eksperter, beslutningstagere og borgere kan komme i dialog med hinanden.

Samfundsvidenskabens bidrag og rolle

Særligt i en dansk sammenhæng, men også internationalt set, har de 'bløde' samfundsvidenskaber, som f.eks. sociologi, antropologi og kulturstudier, hidtil ikke fyldt så meget i udforskningen og forvaltningen af miljøproblemer. Intentionen med nærværende kapitel har været at vise nogle af de måder, hvorpå f.eks. sociologiske analyser ved at fokusere på nogle andre aspekter af miljøproblemerne end de rent fysiske forhåbentligt kan bidrage både kritisk og konstruktivt til behandlingen af miljøproblemerne.

Anvendt Litteratur

Beck, Ulrich (1986); *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a.M., Suhrkamp.

Beck, Ulrich (1993); *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt a.M., Suhrkamp.

Beck, Ulrich (1997); *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. København, Hans Reitzels Forlag.

Douglas, Mary (1992); *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. London, Routledge.

Douglas, Mary og Ney, Steven (2000); *Missing Persons. A Critique of Personhood in the Social Sciences*. Los Angeles, University of California Press.

Durant, J., Bauer, M., Gaskell, G. (1998); *Biotechnology in the Public Sphere. A European Sourcebook*. Science Museum, London.

Giddens, Anthony (1994); Risk, Trust, Reflexivity, i Beck, U., Giddens, A., Lash, S.; *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge/Oxford, Polity Press. S. 184-97.

Hajer, Maarten A.(1995); *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford, Oxford University Press.

Kasperson, Roger E. (1992); The Social Amplification of Risk: Progress in Developing an Integrative Framework. I Krimsky, Sheldon og Golding, Dominic (ed.); *Social Theories of Risk*, Praeger Westport, Connecticut. S. 153-178.

Kasperson, R. et al (1988); The Social Amplification of Risk: A Conceptual Framework. I *Risk Analysis*, vol. 8, No 2, s. 177-187.

Luhmann, Niklas (1986); *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Opladen, Westdeutscher Verlag.

Luhmann, Niklas (1991); *Soziologie des Risikos*. Walter de Gruyter, Berlin.

Renn, Ortwin (1992); Concepts of Risk: A Classification. I Krimsky, Sheldon og Golding, Dominic (ed.); *Social Theories of Risk*, Praeger Westport, Connecticut. S. 53-79.

Weingart, Peter (1997); From "Finalization" to "Mode 2": old wine in new bottles? I *Social Science Information*, vol. 36, No. 4, s. 591-613.

Wynne, Brian (1996); *May the sheeps safely graze. A Reflexive View of the Expert-Lay Knowledge Divide*, i Lash, Szerszynski og Wynne (ed.); *Risk, Environment & Modernity*. London, Sage Publications.